

ТАҲЛИЛИ СЕМАНТИКИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СЕРМАЪНО ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИК

Гулноза Мухайбиновна Адашуллоева

Дотсенти Донишгоҳи давлатии Самарқанд (PhD)

АННОТАТСИЯ

Дар мақола сермаъношавии воҳидҳои фразеологӣ дар забони адабии тоҷик ба қалами таҳлил кашида шуда, роҳҳои сермаъношавии фразеологизмҳо шарҳ дода шудааст. Мисолҳои мавриди таҳлил қарорёфта аз романи таърихии Рӯзгори мозӣ интихоб шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: фразеологизм, майдони семантикӣ, сермаъноӣ, мазмун, чузъҳо, шакл.

ABSTRACT

The article analyzes the ambiguity of phraseological units in the Tajik literary language and explains the ways of ambiguity of phraseological units. The analyzed examples are selected from the historical novel Ruzgor Mozi.

Keywords: phraseology, semantic field, semantics, content, components, form.

МУҚАДДИМА

Мо дар сурати воҳидҳои фразеологӣ чунин масолаҳои тайёри забониро мебинем, ки дар ифодаи мафҳум ва тобишҳои гуногуни маъноӣ нодиранд. Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун материали бинокории забон ба қолаб ва маъноҳои муайян соҳибанд. Онҳо дар қолаби таърихан суратгирифтаи худ маъноҳои яклухти фардиро ифода мекунанд, соҳти устувор ва мазмуни бой доранд. Мазмуни онҳо бо тамоми рангорангии худ дар шаклҳои чудагонаи грамматикашон зоҳир мегардад. Ба қадом маъно истифода шудани воҳидҳои фразеологӣ аз калимаҳои таркибӣ, муносибати байни онҳо, инчунин аз алоқамандии он бо калимаҳои дигари матн, бо мазмуни ҷумла ошкор мешавад.

ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати ифодаи маъноҳои фразеологӣ худ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Як гурӯҳи онҳо фақат як маъноро ифода мекунанд ва ба ин восита фразеологизми моносемантикӣ ба шумор мераванд. Чунончӣ, ифодаҳои “сир давондан” (дар касби қулолӣ), “арзиши изофӣ”, “арзиши аслӣ”

(дар соҳаи фанни иқтисодиёт), “Дубби акбар”, “Роҳи қаҳқашон” (дар астрономия), “ки мафҳумҳои касб ё илмро ифода мекунанд, аз ҳамин қабиланд”.

Гуруҳи дуюму асосии воҳидҳои фразеологиро ифодаҳои сермаъно ё ки полисемӣ ташкил медиҳанд.

Чунин воҳидҳои фразеологиро, ки ду ва зиёда аз он маъноҳои фразеологӣ ба ҳам алоқамандро ифода карда метавонанд, воҳидҳои фразеологӣ сермаъно ё полисемӣ меноманд.

Масалан, ибораи фразеологӣ “даҳон задан” чунин маъноҳоро ифода карда метавонанд:

1. гоҳ – гоҳ мақида мондан - *Баррачаҳо ба синаи модарашон даҳан зада, ба хоби онҳо галал мерасониданд.*

2. газидан - *Сағони далертар ба рикоби асп наздик шуда, ба пой савор даҳан заданӣ шаванд ҳам*

3. талабгор шудан - *духтарат калон шудааст, аз пасу пеш ба вай даҳан зада истодаанд.*

4. ба касе кордор шудан - *ба язнаи раис даҳан назанед, шаккоқӣ мешавад.*

Боз ибораи “ба роҳ андохтан” пеш аз ҳама бо маънои 1) фиристодан, гусел кардан маъруф аст. Маъноҳои: 2) чизеро ба кор даровардан (заводхоро ба роҳ андохтан) ва 3) касеро ташвиқ, насиҳат кардан (падаратонро ба роҳ меандозем) дар асоси маънои якуми он ба вучуд омадаанд. Айнан ҳамин тавр ибораи “нури дида” пеш аз ҳама ба маънои 1) шахси азиз, наздик истеъмом шуда, ба маънои 2) фарзанд, дар алоқамандӣ бо маънои якуми он ба кор бурда мешавад.

Маъноҳои боқимондаи воҳиди фразеологӣ сермаъно маъноҳои иловагӣ ба шумор мераванд. Инак исботи фикрҳои болоиро дар мисолҳо аз осори бадеӣ дида мебароем:

• “Духтари ту чаҳони дигар аст, беғам бош Офтоб” [1, 49]

1) ба маънои аслиаш – чаҳон, дунё, гетии дигар

2) ба маънои фарқ кардан аз духтарони дигар бо феълӣ атвор.

• “Базми духтарон – базми лоларухон, базми тўтиёни шакархор, қумриёни хушнаво, базми гулҳо дар хонаи тоғои Қумушбӣ барпо гардида буд” [1, 48]

МУҲОКИМА ВА НАТИЦАҲО

Дар ин чумлаи фразеологӣ ибори “**базми духтарон**” ба маънои аслии худ истифода шуда, вале дар “**базми тўтиёни шакархор**” – аз маънои аслии худ (базми духтарон) дур рафта хусусияти сермаъноӣ пайдо кардааст, ба ҳамин маънӣ “**қумриёни хушнаво**”, “**базми гулҳо**” ҳам ба ҳамон базми духтарон вобастагӣ доранд, яъне маъноҳои иловагии “**базми духтарон**” аст. Дар чумлаи зерин воҳиди фразеологӣ “**ба пўстин кайк даромадан**» истифода шудааст:

“**Ҳудайчӣ ҳам рафту ба пўстини сардори қалъа кайк даромад**” [1, 74].

Ибори “**ба пўстин кайк даромадан**» дар маънои аслиаш низ кор фармуда мешавад, асосан кайк дар чизҳои ғафси пашмдор беш аст. Аммо дар зимни ин ибора маънои дигаре ҳувайдо аст: *бесарамзонӣ, худро ногувор ҳис кардан, ба худ ҷой наёфтани* барин маъноҳо, ки хусусияти сермаъноӣ пайдо кардааст.

Отабек як қад парид, қариб чашмонаш аз косахонааш барояд. Дар ин чумла ибори “**чашм аз косахона баромадан**” ба маънои аслиаш агар ба ҳолати ногуворӣ, ҳалокат ва ё дигар ҳолати нохуш афтидани одам ҳақиқат ҳам чашм аз косахонааш мебарояд. Аммо вақте ки вай хусусияти сермаънӣ пайдо мекунад, ба инсон ҳолати ачибу ҳаяҷон пайдо мешавад, яъне ҳолати ғайритабӣ ба вучуд омада, якбора ба таачҷуб меафтад, ки онро дар урфият “**чашмаш аз косахонааш баромад**” мегӯянд.

Дар чумлаи: “*Аз чӣ ба даҳон об гирифтагӣ барин хомӯш мешинед?*” [1, 49] ибори “**ба даҳон об гирифтани**” – агар ба маънои аслиаш гирем, дар ҳақиқат инсон ба даҳон об мегирад (ғарғара мекунад, дандон мешӯяд ва ғайра). Аммо вақте ки вай аз маънои худ дур рафта, сермаъноӣ ба вучуд омад, яъне хомӯш будани аҳли чамъомади духтарон ба эътибор гирифта шудааст.

Чӣ хеле ки дидем роли маҷоз дар сермаъношавии калимаҳо ёки ибораҳо хеле калон аст. Воҳиди фразеологӣ дар натиҷаи маҷозонида шудани семантикаи вай ба маъноҳои нав ба нав соҳиб шуда, ба фразеологизми сермаъно табдил меёбад. Масалан, ибори “**ҷон гирифтани**”, ки ба маъноҳои:

- 1) қувват гирифтани - *нон хӯрда ҷон гирифтани,*
- 2) ба ҳол омадан - *ҷон гирифта ба по хестани,*
- 3) зинда кардан - *бо асарҳояш вайро аз сари нав зинда кардан* – маъруф аст, бо роҳи маҷозӣ ташаккул ёфтааст.

Ҳамин тариқа, сермаъноии калимаҳо аз ҳодисаи маъмули ин воситаҳои муҳими забони тоҷикӣ ба ҳисоб рафта, он ба қонуниятҳои муайяни дохилии худ соҳиб мебошад.

“Чон бахшидан” ба маъноҳои:

- 1) ба касе чон даровардан, касеро бақувват кардан
- 2) мурдан, вафот кардан дар истеъмоли аст.

Ибораи **“аз худ рафтан”** бошад, баробари маъно:

- 1) беҳуш шудан, беҳаловатӣ, беқувватӣ кашидан боз;
- 2) калонигарӣ кардан, худро боҳашамат ҳисобиданро низ ифода мекунад.

Яке аз аломатҳои умдаю барҷастаи воҳидҳои фразеологӣ маъноӣ яклухти он мебошад, ки ин маъно аз табиату вазъият, аз маҷозонида шудану тобишҳои маъноӣ ва аз муносибати байниҷадғарии ҷузъҳо, инчунин гоҳо аз тавзеҳи мазмуни матне, ки фразеологизм дар он ситифода шудааст, ба вуқӯъ меояд. Дар таъину тадқиқи маъноӣ фразеологӣ асосан се нукта: мазмун мавқеи маъноӣ ҷузъҳо, шакл (воситаҳои ифода ва талаффузу навишт), воситаҳои грамматикӣ (алоқамандии калимаҳо) ва муносибати маъноӣ воҳиди фразеологӣ бо мазмуни матн (ҷумла)- ро бояд ба эътибор гирифт. Яқҷоягии ин нуктаҳо дар зухуроти семантикаи воҳидҳои фразеологӣ ҳислати дохилӣ - маъноӣ онҳоро муайян менамояд. Ба туфайли ҳамин нуктаҳо таъину ташреҳи табиати воҳидҳои фразеологӣ инчунин ташҳиси онҳо аз воҳидҳои ғайрифразеологӣ (аз ҷумла ибораҳои синтаксисю калимаҳои ҷудоғона) имконпазир мегардад. Албатта, дар маркази маъноӣ яклухти фразеологӣ қарор гирифтани чунин нуктаҳо мисли ибораҳои синтаксисӣ дар ташкили ибора яқбора воқеъ намегардад, балки ҳар кадоми ин нуктаҳо махсусан ба маъноӣ маҷозӣ гузаштани яке ё тамоми ҷузъҳои воҳиди фразеологӣ давраи дуру дарози таърихро дар бар мегирад.

ХУЛОСА

Таҳаввули тадриҷии ибора то ба ҳадди воҳиди фразеологӣ маҳсули як давраи муайяни таърихӣ мебошад ва истеъмоли бардавом пайдо мекунад. Забон ба маъноӣ маҷозӣ ва тобиши маъноӣ калимаҳо ҳар қадар бой бошад, дар он забон зухуроти воҳидҳои фразеологӣ бештар воқеъ мегардад.

REFERENCES

1. Абдулло Қодирӣ. Рӯзгори мозӣ. Романи таърихӣ. – Душанбе: “Ирфон”, 2002. – 368 с.
2. Ғаффоров Р. Ибораҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1987;
3. Йўлдошев Б. Фразеологик услубият асослари. Самарқанд: СамДУ, 1999. –

200 б.

4. Кабилов М., Воҳидов А. Забони адабии ҳозираи тоҷик. қ. 1. – Самарқанд, 2010. – 159 саҳ.

5. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 104 саҳ.

6. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 2013.

7. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. – Душанбе, 1963.

8. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди II. – Душанбе, 1964.